

УДК 821.161.2'04-141.09Седовський:[82.02:7.034]
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/12>

Семенюк Л. С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПАНЕГІРИК ЯКОВА СЕДОВСЬКОГО «ДАРУНОК ПОШАНИ...»: БАГАТОПЛАНОВІСТЬ БАРОКОВОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано панегірик «Дарунок пошани...» Якова Седовського, надрукований у Венеції 1641 року. Це маловідомий поетичний твір українського автора, львів'янина за походженням, студента Падуанського університету, яким він ушанував Григорія Кирницького, свого земляка, доктора філософії цього ж навчального закладу. Текст розглянуто в аспекті панегіризму, що поширюється не лише на конкретного адресата твору, а й на всіх, хто підтримував його в Італії, зокрема на Венеціанське грецьке братство, учителів Падуанської академії, духовних наставників Григорія Кирницького. Йдеться про актуальні для України початку XVII ст. братські ідеї, які розвиває автор твору: відданості вірі, традиціям народу, спільного блага, місії слов'янської мови, високого призначення освіти і науки.

Звернуто увагу на композиційну довершеність тексту, що становить поєднання прози й вірша (явище прозіметрит), грецького й українського фрагментів (полімовність), різних віршованих жанрів (передмови-епіграми, панегірика, молитовної оди), що засвідчують жанровий синкретизм твору. Проаналізовано риторично-стильову природу панегірика, що є зразком ранньобарокової поетичної творчості й поєднує середньовічні топоси (Христос, Бог, церква) з питомо ренесансними образами-концептами (мова, віра, науки, чесноти). Окреслено риси барокової поезики твору: характерні теми й мотиви (мотив часу, тема стосунків людини зі світом), система топосів (океан слави, фортуна, морок ночі, шлях до неба), поєднання античної і середньовічної образності, художньо-виражальні засоби (метафори, епітети, контрасти, гра слів).

Підсумовано, що на манеру письма Якова Седовського мали помітний вплив як західні барокові тенденції, так і ренесансні ідеї братського середовища Львова початку XVII ст. та візантійські стильові традиції. Усе це створює ефект багатоплановості тексту, стимулює до пошуку в ньому ознак різних культурних кодів.

Ключові слова: «Дарунок пошани...» Якова Седовського, панегірик, панегіризм, жанровий синкретизм, ренесанс, бароко, топос, братства.

Постановка проблеми. Ранньобарокова поезія в Україні представлена різножанровими художніми творами, що постали внаслідок багатовекторних культурних впливів. Це була творчість, сформована в культурних осередках нового типу, в православному братському середовищі, яке ставило перед собою релігійні та культурно-просвітницькі цілі, що відповідали потребам часу. Будучи продуктом перехідної епохи, така поезія часто тяжіє до середньовічних аскетичних ідеалів, що сполучаються із ренесансними ідеями гуманістично-просвітницького спрямування, оздобленими в нові барокові форми панегірика, геральдичного вірша чи віршованої посвяти. Серед відомих зразків такого синтетизму в межах ранньобарокового тексту – анонімна «Просфонема» Львівського братства, «Візерунок цнот отця Єлисея Плетенецького» вчителя київської братської школи Олександра Митури, «Вірші на жалостний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» київ-

ського братчика Касіяна Саковича та багато інших. Цей ряд доповнює маловідомий панегіричний твір барокової епохи, що належить перу українця за походженням Якова Седовського, «ΑΝΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ добродітельми и благочестієм украшенну искуснїйшему и цѣломудрїйшому мужу кир Григорію Кірницькому, в Россіѣ Лвовскія земля обывателю» (далі – «Дарунок пошани...»), вперше надрукований у Венеції 1641 року. На жаль, першодрук твору втрачено; текст зберігся у двох публікаціях кінця XIX століття – Я. Головацького [3] та К. Студинського [12]. Публікація К. Студинського увійшла до видання «Українська поезія. Середина XVII ст.» [13, с. 199–201], завдяки чому твір став доступний для наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема різновекторних культурних впливів у поезії раннього українського Бароко розглядалася у працях архієпископа Ігоря Ісиченка, В. Коп-

тілова, Б. Криси, Л. Литвин, М. Наєнка, Д. Наливайка, В. Шевчука, В. Яременка. Найґрунтовніше це питання висвітлене у кандидатській дисертації Л. Литвин на прикладі віршів полемічного комплексу [5]. Дослідниця наголошує, що на межі XVI–XVII ст. «Україна переживала кризу етнокультурної ідентичності», неминучим наслідком чого стало інтегрування національної літератури до загальноєвропейського контексту, а з іншого – поворот до старих візантійсько-руських традицій, що диктувалося потребами захисту національної і релігійної самобутності [5, с. 1]. Це породило діалогічні стосунки різних художніх систем у межах ранньобарокового тексту, який зазнавав багатовекторних культурних впливів. Про механізми такої взаємодії та художньо-стильовий еkleктизм у різножанровій поезії раннього українського бароко йдеться в одній із наших статей [11].

Попри увагу дослідників до поезії барокової епохи, що постала на перетині різних художньо-стильових систем, ця тема заслуговує подальших студій. Зокрема, прочитання під цим кутом зору заслуговує кожен твір барокового періоду. Особливо це стосується маловідомих текстів, які здатні поставити перед дослідниками нові серйозні проблеми, уточнити та конкретизувати попередні висновки. Один із таких – панегірик «Дарунок пошани...» Якова Седовського, який донедавна не був предметом всебічного і ґрунтовного аналізу. Уперше загальну коротку інформацію про цю пам'ятку подають автори нової «Історії української літератури» у 12-ти томах [4, с. 240]. На нашу думку, твір Якова Седовського заслуговує на увагу науковців не лише як унікальна україномовна пам'ятка на італійському ґрунті, своєрідне відлуння братських українських ідей в Італії, а й як цікавий зразок ранньобарокового тексту із притаманними йому художньо-стильовими ознаками.

Постановка завдання. Мета цієї розвідки – проаналізувати твір Якова Седовського «Дарунок пошани...» в аспекті багатоплановості його змісту і форми, що демонструє актуальність ідей українського братського середовища в Італії, жанрово-стильовий синкретизм та багатовекторність барокової поезії першої половини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Твір Якова Седовського – це типовий панегірик, що має конкретного адресата – Григорія Кирницького, колишнього львів'янина, доктора філософії Падуанського університету. Про самого автора відомо, що він також походив зі Львова і на час створення вірша був студентом Падуанського університету.

Традиція навчання української молоді (представників так званої «католицької Русі») в навчальних закладах Європи має давню історію і сягає XIV ст. [7; 8]. У списках Падуанського університету імена студентів і магістрів з Русі зустрічаються з XV ст. [8, с. 159–171]. Як стверджує В. Микитась, «Падуя XVI–XVII ст. відіграла роль міжнародного інтелектуального центру, зберігала кращі традиції наукової і водночас релігійної толерантності, була своєрідним мостом культурного єднання між Заходом і Сходом, між католицьким, православним та протестантським світами» [7, с. 34]. Учені відзначають велику гуманістичну місію Падуанського університету в справі зближення та взаємозбагачення культур різних народів [2, с. 44], завдяки чому «до Падуї тягнулася здібна молодь з усіх європейських країн» [7, с. 34–35]. Безсумнівно, що автор панегірика Яків Седовський та його адресат Григорій Кирницький належали до кола цієї спраглої до знань молоді, яку приваблював «дух Падуї». Проте на фоні своїх латиномовних сучасників Яків Седовський вигідно вирізняється тим, що пише українською мовою («отчеським его діалектом»).

Твір Якова Седовського є проявом типового для літератури XVI–XVII ст. явища панегіризму. На початку XVII ст. панегірики стали одним із найбільш поширених жанрів української літератури. Присвячувалися вони відомим діячам української історії, церковним достойникам, тобто прославляли національну еліту, в чому полягає їх незаперечне позитивне значення в історії національного письменства. Академік В. Перетц звернув увагу, що розквіт панегіризму був притаманний не лише українській поезії, а й поезії італійських гуманістів XV–XVI ст., адже епоха Гуманізму висунула на перший план роль індивідуального [9, с. 145].

Панегіризм віршів Якова Седовського багатовекторний. По-перше, автор адресує свій твір конкретній особі, про що анонсується в назві: «добродітьми и благочестієм украшенну искуснїйшему и цїломудрїйшому мужу кир Григорію Кірницькому, в Росії Лвовскія земля обывателю» [13, с. 199]. По-друге, своїм твором Я. Седовський висловлює подяку вчителям Падуанської академії («ученія своего трудов достойную мзду в преславной Академії Патавської учительства глаголю философичного изволенієм»), завдяки яким він досконало опанував науки («совершенный восприят степень»). По-третє, загальний панегіризм віршів посилюють ще дві взаємопов'язані присвяти: перша адресо-

вана «Преосвященному и превелебнѣйшому его милости господину отцу Афанасію Валеріану, архієпископу метрополитѣ филадельфійському и проч.», друга написана в честь Венеціанського грецького братства («Вкупѣ и всѣм іх милостім паном гражданоm венецьким братіи и ктиторем церкви святого великомученика Христова Георгія вѣры...») [13, с. 199]. Отож, панегірик адресований усім тим, хто підтримав чи підтримує славного мужа Григорія Кирницького та його учнів в Італії і хто трудиться, як сказано в прозовій передмові, «во общую ползу и утѣшеніе прочіѣм православным (найпаче же людем діалекту славенського, его же широкость земли широкости равна)» [13, с. 200]. Тобто, панегіризм цього твору продиктований не так існуючою літературною модою, як щирим прагненням автора прославити всіх причетних до Григорія Кирницького та його справи достойників: «иже сице достойных винограда своего дѣлателей» [13, с. 200]. Це дає підстави говорити про загальну стратегічну панегіричність тексту, що складає його, так би мовити, головний ідейний вектор.

Основний віршований текст панегірика «Дарунок пошани...» розвиває теми, що були надзвичайно актуальними для України початку XVII ст., зокрема в братському культурному середовищі: відданості вірі, традиціям народу, спільного блага, місії слов'янської мови, високого призначення освіти і науки. Ці теми порушували у своїх віршах Герасим Смотрицький, Лаврентій Зизаній, Дем'ян Наливайко, Олександр Митура, Касіян Сакович та ін. Тема віри є наскрізним мотивом вступного вірша, написаного двома мовами – грецькою і давньоукраїнською. Використовуючи форму прямого звертання до народу («чесний народе»), автор належно оцінює його стійкість у вірі («прето теж при вѣрѣ зостаєш») та констатує важливість такого морального вибору:

Добра ест реч при старом и святом жолнѣрѣ
Держати сиа святоѣ отчеськоѣ вѣрѣ [13, с. 199].

Схожі релігійно-етичні настанови знаходимо у віршах полемічного комплексу, що широко представлені у Загоровському та Києво-Михайлівському збірниках 80–90-х років XVI ст., у віршованих «ляментах», гербових віршах, посвятах кінця XVI – початку XVII ст.

Викладаючи факти з біографії свого адресата – Григорія Кирницького, Яків Седовський розвиває ідеї, особливо актуальні в братському середовищі. Він наголошує на гуманітарному характері освіти магістра, котрий «Постигл еси языков вѣжествіе многих – / латинського, власького и греков убо-

гих» [13, с. 200]. Поет віддає належне Кирницькому в тім, що він неустанно покладається на милість Богу, завдяки чому його оминають небезпеки і тривоги:

Там рахунку дознал-єсь чудовне от бога,
жадна ти небезпеченств не шкодила трвога,
без сумту, без достатку опатрене з неба
мѣл-єсь, бо-сь теж мысль завше простовал до
неба [13, с. 200].

Топоси неба, горної вітчизни, як бачимо, набувають у творі символічного значення. Вони суголосні із середньовічними аскетичними ідеалами особистого служіння Богові, церкві, пафосом жертвовності. Схоже смислове навантаження такі топоси мають і в віршованих «ляментах» цієї доби [6, с. 10–11].

Автор підкреслює, що саме завдяки моральним чеснотам та з Божої милості його герой досягнув життєвих успіхів, здобув можливість наблизитися до християнських святинь та протистояти спокусам у вірі. Подекуди у творі відчутна гостра полемічна заангажованість, притаманна попередній братській традиції:

Жадна тя прелесть свѣта от вѣры святоѣ
отвести не могла до секты проклятоѣ [13, с. 200].

Услід за братськими діячами, котрі сповідували преображувальні ідеї освіти [докладніше про це: 10, с. 9–10], Яків Седовський у своїх віршах декларує високу місію освіти і науки, яким його адресат присвятив своє життя:

Остаток сил и часу в забавах пристойных
травиш, доступуючи наук вызволіоных

В которых и докторством годне-сь ем учочный,
цноты и наукою ораз вывышшоный [13, с. 200].

У творі Седовського уся діяльність Григорія Кирницького постає як здійснення Божого задуму, адже своє життя він «офѣрвав единому Богу». Знову бачимо співзвуччя з ранньобароковими «ляментами», в яких головні герої часто постають інструментом Божого провидіння, Божого промислу [6, с. 11].

Окремої уваги заслуговує завершальна частина панегірика у формі оди, адресована членам Венецького грецького братства: «Превелебным и прѣсвѣтлым іх милостем панам обивателем венецьким славнаго народа гречеськаго братіѣ Братства святого муч[еника] Христова Георгія» [13, с. 200]. У назві панегірика підкреслено, що це «Мзда добродѣтели похвала». Автор перебуває в полоні тих православних ідей та стереотипів, якими переймалися братські діячі в Україні кінця XVI – початку XVII ст. Із притаманним

цьому рухові полемічним пафосом він пише про переслідування й утиски, які терпить його народ:

Не устала побожність и сталость у вѣрѣ,
хоть пренаслѣдованье, ах, терпиш без мѣри,
О презацный народе!» [13, с. 200].

У цих віршах вчуваються непорозуміння релігійного і церковного життя періоду активних полемічних протистоянь в Україні, що представлені широким комплексом поетичних і прозових творів.

Висока тональність початкових рядків оди знижується скорботним риторичним пасажем через утрату народом колишньої слави:

А гдеш тыѣ лѣта,
Гды-сь мѣл в руках скипетры праве всего
свѣта? [13, с. 200].

Так окреслюється основний мотив вірша – зміна часів: кращих на гірші. Яків Седовський проводить духовну межу між минулим і теперішнім, коли через непередбачувану фортуна все обернулося навпаки: «сцептры в ярмо, достатки в недзу отмѣняють» [13, с. 200]. За таких умов, підкреслює автор, особливо увиразнилися позитивні якості народу (терпеливість, відданість вірі, протидія тиранії, чистота віросповідання, побожність, щедрість і милосливість), що представлені тут лише в одному аспекті – церковно-релігійному:

Але ты, цный народе, люб терпиш отмѣну
в дочасных рѣчах вѣру держиш неотминну –
Жадный ти тоѣ тиран не может отняти,
ани секты новыѣ в чим спрофановати,
Леч цалую хрестови – жениху невѣсту,
як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту.
Суть досыть и іншіѣ побожные sprawy,
щодробливість и милость, знак вѣч[ной] славы
[13, с. 200–201].

У цих рядках відчутна гостра заангажованість на питаннях політичних («Жадный ти тоѣ тиран не может отняти» – натяк на завоювання греків турками) та релігійно-догматичних («секты новыѣ» – поява протестантських течій). Лише подекуди православні переконання автора не прямолінійні, а проступають крізь поетичні художні образи: «Леч цалую Хрестови – жениху невѣсту, / як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту» [13, с. 201].

Венеційське братство постає «свѣдком тых цнот», завдяки яким воно процвітає «в славном ту градѣ Венецьком». Завершальний акорд вірша – оптимістичний. Автор вірить, що промисел Божий подарує час нового відродження, «гды сланный дожч уступит от очи, / а слонце ласки его мрак отженет ночи» [13, с. 201].

Під пером Якова Седовського актуальні братські ідеї набувають риторичної узагальненості. Водночас постає питання: наскільки вони відповідали інтересам сучасників та історичній ситуації, що склалася в середині XVII ст. в Європі, коли боротьба світоглядів, потреба сильної оборонної позиції в питаннях віри втратила свою гостроту? У цьому контексті радше можна говорити про підтримку ідей першого українського національного відродження в Європі, аніж про свідоме їх культивування в нових суспільно-історичних обставинах.

Композиція «Дарунку пошани...», як і його змістові та ідейні засади, створює враження особливої всеохопності. Вона становить поєднання кількох присвят (Падуанській академії, архієпископу Афанасію Валеріану, Венеційському братству), прози й вірша (явище *prozimetrum*, поширене в літературі барокової епохи [1]), грецького й українського фрагментів (полімовність), різних віршованих жанрів (передмови-епіграми, панегірика, молитовної оди). При цьому збережено цілісність та гармонійність панегіричного жанру, заснованого на синкретизмі.

Ще один аспект багатоплановості «Дарунку пошани...» Якова Седовського вибудовується на художньо-стильовому рівні. Характерно, що автор послуговується тими риторичними прийомами та образами (переважно книжного, біблійного походження), котрі були вже апробовані в братській віршованій традиції, переносючи їх на новий літературний ґрунт у готовому вигляді. Йдеться про такі традиційні книжні образи, як небо, шлях до неба, «прелесть свѣта», цноти, океан слави, фортуна, дочасні речі, вічна слава тощо, поширені в книжній поезії раннього Бароко. Середньовічна візантійська образність особливо відчутна у таких поетичних рефлексіях: «Леч цалую Хрестови – жениху невѣсту, / як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту» [13, с. 201]. У тексті можна спостерегти явище співіснування античного образу (кола фортуни) з типово бароковими контрастами: «Так ся прудко фортуны кола обертають / сцептры в ярмо, достатки в недзу отмѣняють» [13, с. 200]. Близьким до форм народної поезії є завершальний мотив вірша: «Здарить час, гды сланный дожч уступит от очи, / а слонце ласки его мрак отженет ночи» [13, с. 201].

Висновки і пропозиції. Панегірик Якова Седовського «Дарунок пошани...» ілюструє багатоплановість барокового тексту на різних рівнях – ідейно-змістовому, композиційному, художньо-стильовому. Як зразок ранньобарокової поетичної творчості він є виявом явища худож-

нього панегіризму, своєрідним відлунням братських ідей в Італії, ілюструє жанровий та стильовий синтетизм української поезії першої половини XVII ст. Художньо-стильову манеру письма Якова Седовського визначили як західні барокові тенденції, так і ренесансні ідеї братського середовища початку XVII ст. та візантійські стильові

традиції. Усе це створює ефект багатоплановості тексту, стимулює до пошуку в ньому ознак різних культурних кодів.

Як типовий панегірик барокового часу твір заслуговує на більш докладне вивчення в контексті розвитку української панегіричної творчості та «вченої» поезії братського середовища.

Список літератури:

1. Борисенко К. Prozimetrum в українській літературі барокової доби : монографія. Донецьк: Норд-прес, 2008. 124 с.
2. Від Вишенського до Сковороди (3 історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.): зб. наук. статей. Київ: Наук. думка, 1972. 142 с.
3. Головацкий Я. Ф. Библиографические находки во Львове. *Сборник Отдела русского языка и словесности Академии наук*. Санкт-Петербург, 1873. Т. 10. № 7. С. 21–27.
4. Історія української літератури: у 12-ти томах. Т. 1: Давня література (X – перша половина XVI ст.) / Наук. ред.: Ю. Пелешенко, М. Сулима. Київ: Наук. думка, 2014. 840 с.
5. Литвин Л. М. Діалог Сходу і Заходу в ранній українській бароковій поезії: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / Харківський національний університет. Харків, 2010. 19 с.
6. Мартинюк Г. Лямент в українській бароковій літературі автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. 20 с.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.
8. Нудьга Г. На літературних шляхах. Дослідження, пошуки, знахідки. Київ: Дніпро, 1990. 349 с.
9. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. Москва; Ленинград, 1962. 255 с.
10. Кречотень В. Освітня реформа Петра Могили й утвердження бароко в українській поезії. Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССXXIV: Праці філологічної секції / Ред М. Ільницький, О. Купчинський. Львів, 1992. С. 7–24.
11. Семенюк Л. Художньо-стильовий еkleктизм літератури раннього українського бароко в умовах культурного пограниччя. Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи: науковий збірник. Т. 3. Луцьк: ВД «Твердиня», 2014. С. 25–30.
12. Студинський К. Три панегірики XVII віку. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. 1896. Т. 12. Кн. 4. С. 19–22.
13. Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядники В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ: Наук. думка, 1992. 680 с. (Пам'ятки давньої української літератури).

Semenyuk L. S. YAKOV SEDOVSKY'S PANEGYRIC "GIFT OF HONOR...": DIVERSITY OF THE BAROQUE TEXT

The article analyzes the panegyric "Gift of Honor..." by Yakov Sedovsky, published in Venice in 1641. This is a little-known poetic work of a Ukrainian author, who came from Lviv and was a student of the University of Padua. He honored Hryhoriy Kyrnytsky, his compatriot and doctor of philosophy of Padua University by the poetic work. The text is considered in the aspect of panegyricism, which extends not only to the specific addressee of the work, but also to all those who supported the author in Italy, including the Venetian Greek Brotherhood, teachers of the Paduan Academy, spiritual mentors of Gregory Kyrnytsky. The author develops fraternal ideas relevant to Ukraine: devotion to the faith, traditions of the people, common good, mission of the Slavic language and high purpose of education and science.

The composition of the text is perfect due to combination of prose and poetry (the phenomenon of prozimetrum), Greek and Ukrainian fragments (polylanguage), various poetic genres (prefaces-epigrams, panegyrics, prayerful ode). It certifies genre syncretism of the work. The rhetorical and stylistic nature of the panegyric represents early Baroque poetry and combines medieval topos (Christ, God, the church) with specific Renaissance images-concepts (language, faith, science, virtue). Features of baroque poetic works are specific themes and motives (motive of time, theme of human relations with the world), system of topos (ocean of glory, fortune, darkness of night, way to the sky) and combination of ancient and medieval artistic means of expression (epithets, contrasts, play of words).

In conclusion, the manner of writing of Yakov Sedovsky was significantly influenced by Western Baroque tendencies, Renaissance ideas of the fraternal environment of Lviv in the early XVII century and Byzantine style traditions. All this creates the effect of multifaceted text and stimulates the search for signs of different cultural codes.

Key words: *Yakov Sedovsky's "Gift of Honor", panegyric, panegyricism, genre syncretism, renaissance, baroque, topos, fraternities.*